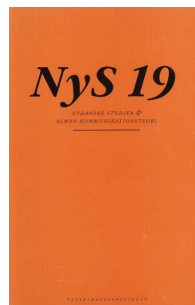

NyS

Forfatter:	Inge Lise Pedersen
Anmeldt værk:	Jørn Lund: - med sproget som indsats. Gyldendal. 1993. 147 s.
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 19, 1994, s. 103-112
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

ANMELDELSE AF

JØRN LUND: - MED SPROGET SOM INDSATS

AF INGE LISE PEDERSEN

Mens vi venter på nationalencyklopædien har Jørn Lund udgivet en samling artikler, helt præcis tolv, af varierende længde og med meget vekslende emner, dog altid med sprogligt udgangspunkt. Nogle af dem, eller noget af dem, har tidligere været trykt som kronikker i Politiken eller andre steder, det oplyses ikke hvor.

Bogen var Gyldendals Julebog for 1993. Nogen har altså fået den i julegave fra forlaget, men bortset fra at den er en gavebog har jeg været lidt i vildrede med hvordan den skulle kategoriseres. Jeg har derfor stillet tre enfoldige spørgsmål til den: Hvad vil Jørn Lund fortælle? Hvordan gør han det, og hvem henvender han sig til?

HVAD VIL JØRN LUND FORTÆLLE?

Ifølge bagsideteksten "at sproget har et liv og et liv i os, som det er vigtigt at have øre for". Dette bredes ud til en fortælling om sproget i juleritualerne, de kirkelige som de verdslige (det er jo en julebog), og om sprog og litteratur eksemplificeret ved H.C.Andersen, Holberg, H.C.Ørsted og PH, suppleret med overvejelser over sprog og fremførelse. Efter disse positive skildringer af sprogets liv i litteraturen følger en række bidrag om sprogets livsvilkår og nogle eksempler på sprogbrug i den mere kontante verden.

Men først digterne. Holberg kaldes en hovedperson i dansk sproghistorie hvis rolle var "at gøre dansk sprog operativt inden for de klassiske genrer" mens H.C.Ørsted udvikler sproget inden for den faglige sagprosa og især har sat sit præg på ordforrådet. Det er ikke blot 'ilt' og 'brint', men også ord som 'brugskunst, fordampe, lynafleder og rumfang' der er dannet af Ørsted.

Mest veloplagt er skildringen af H.C.Andersen og PH. En af bogens

længste artikler er viet H.C.Andersen, og den kommer længere rundt end til hans forhold til sproget selv om der også er afsnit både om 'Et liv i sproget' og 'Et liv med sproget'. H.C.Andersens betydning for det danske sprog er svær at få overblik over – mange af de faste vendinger han har skabt citerer vi stadig eller alluderer til dem, men de er ikke blevet anonyme. De opleves og bruges som Andersen-citater. Lund slår fast at Andersen gjorde skriftsproget mere mundtligt og anskueliggør dette og hans musikalske prosarytme, men skildrer ham også som den rastløst aktive sprogbruger der bestandig meddeler sig, som den hjemløse der bor i sit sprog.

PH-afsnittet tager udgangspunkt i hans digt 'Sproget' der fremhæver det funktionelle sprog, først og fremmest det talte dagligsprog og dermed den sproglige variation. PHs anliggende var mundtlighed og frihed, bl.a. større ortografisk frihed. På trods af at PH havde stor gennemslagskraft, konkluderer Lund med rette at han næppe har haft nogen konkret sproglig eftervirkning. Vi har hverken taget de konkrete skrivemåder til os som han brugte til at markere mundtlighed med eller ud fra hans sprogsyn givet os til at skrive på andre måder. Heller ikke hos Jørn Lund selv kan der spores nogen påvirkning trods den beundrende tone. Derimod har PH haft betydelig indflydelse på stilen i den danske kulturdebat.

Digternes indflydelse på sproget beskriver tilsyneladende en faldende kurve. I dag kommer fornyelsen andre steder fra, siger Jørn Lund, men digtningen har betydning som korrektiv, og det digteriske sprog er en vigtig sproglig livsytring.

En af artiklerne skildrer sproget i undervisningssystemet. Det er der ikke meget liv i. Og det er synd, siger Lund. Undervisningen i dansk sprog er for spredt og tilfældig. Den kan bestå i udfyldningsopgaver, intensive træningsprogrammer eller traditionel grammatikundervisning, men meget få får rigtig hold på grammatikken eller indsigt i sprogets betydning som bærer af kultur og identitet. Der arbejdes for lidt med at fastholde den sproglige opmærksomhed som børnene kommer med og med at give dem lejlighed til at udvikle deres sans for sprog, med det resultat at børnene ofte "bliver mere opmærksomme på, hvad de ikke kan, end hvad der ligger af muligheder i sproget" (s. 73).

Det ser ud til at skolens sprogundervisning fører til at "de fleste danskere har et ufrit og kritisk forhold til deres eget og andres sprog. Sprogspørgsmål er for mange næsten kun spørgsmål om korrekthed og forfald. Meget få glæder sig over sprogets rigdom og udtryksmuligheder. Sprogvariation

betragtes som et problem. Vi er en nation af sprogsकुmlere. Det er de ikke i Norge” skriver Jørn Lund (s 74-75). Det skyldes ‘Den livgivende omklamring’ – Lunds betegnelse for den 400-årige unionstid som nordmændene traditionelt omtaler som ‘dansenatten’. Den sene selvstændighed har ifølge Lund medført at nordmændene har udviklet et mere levende og nuanceret forhold til deres sprog end lande med indgroede sprogvaner. I Norge kan sproget i højere grad end i Danmark personliggøres og knyttes til identiteten.

Efter den næsten lyriske skildring af den norske sprogsituation følger en artikel om sprogforholdene i EF/EU, især danskens villkår, på basis af Allan Karkers bog om dansk i EF-samarbejdet og en rapport udarbejdet for EF-kommissionen om ‘Opbygning af en Europæisk Sproglig Infrastruktur’. Den sidstnævnte giver ikke anledning til lyrisk udfoldelse, men kritiseres for at have et fattigt og forenklet sprogsyn med naive forventninger til teknologien. Den siges også at ville blæse og have mel i munden samtidig: den vil både standardisere og bevare samfundenes forskellige identiteter. Rapportens fremtidsforestillinger kritiseres, og der gøres opmærksom på at “Der sker ikke med en naturlovs nødvendighed en hurtig sproglig omformning af de nordiske lande. Velkendte tendenser kan blive forstærkede, men vi står ikke over for drastiske skift, medmindre vi selv giver anledning til dem, fx ved at planlægge efter naive, løst funderede fremtidsprognoser” (s. 93). Vi får ikke folkelige bevægelser som dem vi havde i Norden i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede og som førte til en ændring af det sproglige landskab fra et dialektlandskab til et mere standardiseret sprogsamfund.

Lund afviser at man kan parallelisere afviklingen af dialekterne med den trussel nationalsprogene står overfor. Dialekterne og standardsproget repræsenterer i vid udstrækning den samme omverdensstrukturering, hævder han, og dertil kommer “at dialektordene gradvis og umærkeligt for den enkelte kan nærme sig rigsmålets i udtale og bøjning. Men de nordiske sprog kan ikke lige så stille smelte sammen med engelsk, tysk eller fransk. Sagt forenklet: Dialekter kan udviskes uden at nogen bemærker det – det kan dansk sprogforskning give konkrete eksempler på – men vi kan ikke vågne op en dag og konstatere, at vi er begyndt at sige ‘cheval’, ‘Pferd’ eller ‘horse’ i stedet for ‘hest” (s.94). Den egentlige trussel er slet ikke låneord, men domænetab. Det kan vi ikke blive uenige om, derimod kan jeg ikke godtage at overgangen fra dialekt til rigsmål principielt skulle være væsensforskellig fra et sprogsifte. Men derom senere.

Efter et indlæg om forholdet mellem "det retoucherede sprog" (en god og anskuelig betegnelse for det professionelle skriftsprog og det manuskriptstøttede talte sprog) og det spontane talesprog med et forsvar for nogle hyppigt kritiserede talesprogstræk, fortsætter kritikken i de næste artikler der retter sig mod mere begrænsede områder: mod managementtænkningen, mod det oppustede sprog i husannoncer og mod politikersprog. I alle tre tilfælde er der snarest tale om indlæg i kulturdebatten på baggrund af sproglige iagttagelser.

Som rosinen i pølseenden (der jo også oprindelig var et julefænomen idet den var at finde i blodpølsen) finder vi en artikel om 'Encyklopædien og Sproget'. Det er en klar og veloplagt skildring af den sprogpolitik Den Store Danske Encyklopædi har anlagt. Som værkets titel viser, lægger den sig tæt op ad engelsk praksis mht. brugen af store bogstaver i titler. Et af problemerne er at encyklopædien skal give oplysning inden for faglige specialområder, hvor man blandt fagfolk kun sjældent betjener sig af dansk (her er domænetabet altså allerede en realitet). Man arbejder derfor på at udbygge en dansksproglig terminologi som Ørsted m.fl. gjorde i 1800-tallet, men er ikke konsekvente purister (gør sig ikke "fundamentalistiske overvejelser" som det hedder med et af disse års modeord), heller ikke i opslagsordene. Veletablerede og integrerede fremmedord som anoreksi og prostata søges ikke erstattet af hjemlige dannelser.

Også fremstillingsformen har man retningslinjer for. Den skal være knap uden at være komprimeret, med relativt enkel sætningsbygning og uden syntetiske konstruktioner. Stilidealet skildres især kontrastivt, ved citater fra andre store opslagsværker som man ikke vil ligne, herunder Ordbog over det Danske Sprog. Lund citerer en udførlig definition herfra (uden at oplyse hvad det er for et ord der defineres) og kategoriserer den som lang og triviell. Nu ligger det vel i genreforskellen mellem en stor ensproget ordbog som ODS og en encyklopædi at man ikke stiller de samme krav om definitioner til sidstnævnte værk som til ordbogen, der jo har ordet, betegnelsen, som direkte genstand, ikke indholdet. Og den citerede definition må i hvert fald siges at være vellykket for så vidt som man ud af denne kan læse at det må være ordet 'sport' der er defineret (et kontrolopslag viser at det er det også). ODS-definitionen er lang og omstændelig på grund af dens forsøg på udtømmende opregninger, men jeg vil ikke kalde den triviell, for i al sin omstændelighed afgrænser den ordet sport fra andre aktivite-

ter som spil, leg og arbejde, og man kan samtidig læse ud af den at ordet har ændret betydning på de godt 50 år der er gået siden det pågældende bind blev redigeret.

FREMSTILLINGSFORMEN

Lund skriver letflydende og veloplagt, han demonstrerer at han selv kan leve op til forskrifterne for encyklopædiens forfattere. Det ord der umiddelbart melder sig som karakteristisk af den enkelte artikels komposition er: veldrejet. Det er velformede og fikse prosastykker. Lund tager i de fleste tilfælde afsæt enten i en anskuelig situation eller i et citat der slår temaet an. Og han er god til at finde citater der ikke allerede er skamredet. Udlægningen har form af relativt korte afsnit med slående underrubrikker, ofte med sentenspræg eller allusioner, som når sidste afsnit i artiklen om julens undertekster hedder "Derhjemme engang" med allusion til sangen "Der er noget i luften" som er nævnt tidligere i artiklen. Og til sidst i afsnittet eller artiklen finder vi ofte en enkelt kort sentensagtig sætning. Et bonmot at gå hjem på. Bogens titel er eksempel på et sådant som til overmål bruges som udgangsord i to af artiklerne. I den første er det digterne der kæmper på liv og død med sproget som indsats mens det i slutartiklen er encyklopædiens forfattere. Kombineret med denne forkærlighed for sentenser finder vi en hyppig brug af varierede gentagelser, som når det om Andersens forhold til sproget hedder: han flygtede ind i det – og gav det flugt (s. 37). Første del af artiklen "Sprog som pensum" er typisk for denne skrivemåde (er det den oprindelige tekst, der siden er udvidet?). Det er fikst, men løber risikoen for at blive maner, og kan derfor virke lidt trættende i længden. Især hvis man som anmelderen læser alle artiklerne i sammenhæng.

Essayformen betyder at der ikke er noter eller nøjagtige kildeangivelser. Og heller ikke litteraturhenvisninger undtagen til få udvalgte værker der pudsigt nok hovedsagelig er skrevet af forfatteren selv eller vennerne (jeg har noteret fuldstændige bibliografiske henvisninger til Otto Jespersen, Johan de Mylius, Klaus P. Mortensen, Brostrøm & Lund, Erik Hansen, Allan Karker og Brink & Lund, samt til A. Danzin der er redaktør af den omtalte EF-rapport om sproglige forhold).

TIL HVEM?

Man kan få en fornemmelse af at ikke alle artiklerne henvender sig til samme publikum; derfor ville det også have været rart med oplysninger om hvad der tidligere havde været offentliggjort og hvor det var trykt.

Det er karakteristisk at det ikke så meget er sprogforskeren som sprogpædagogen Lund eller kulturpersonligheden med samme navn, der meddeler sig, og modtagergruppen er væsentligst den dannede almenhed. Det er en bog om modersmålet til de dannede blandt dets brugere, som samtidig alt for ofte er foragtere af modersmålet i de skikkelser der ligger uden for deres snævre normforestillinger.

-med sproget som indsats kan derfor kategoriseres som en opbyggelig bog. Lund vil oplyse, men frem for alt opbygge, gøre os sprogligt opmærksomme og på baggrund heraf opdrage til tolerance. Det er en sproglig postil for den dannede læser. Grundlaget er med bogens egne ord "et sprogsyn, der kan give blik for sprogets væsen som et fundamentalt vilkår i den enkeltes tilværelse, i litteratur og kultur" (bagsideteksten). Men hvad vil det egentlig sige?

JØRN LUNDS SPROGSYN

Man kan få et fingerpeg om sprogsynet ved at se på hvem der optræder i helterollen i bogen. Det er H.C.Andersen, Otto Jespersen (især sprogpædagogen O.J.), PH – og nordmændene. Fælles for disse helte er at de stræber efter naturlighed og mundtlighed, som også er plusord for Jørn Lund. Til skurkene hører skolemestrene som lægger mere vægt på korrekthed end på udtryksfuldhed.

Jørn Lunds eget sprogsyn kommer klarest frem i sidste afsnit af artiklen 'Sprog som pensum' om sprogundervisningen i den danske skole. Overskriften er 'Et sprogsyn', men trods denne distance må det vel opfattes som Jørn Lunds sprogsyn. Det skildres på baggrund af et forsøg med en ny og anderledes danskundervisning, hvor Lund var lærer for en 6. klasse på en kommuneskole, og det sættes i relation til skolens almindelige sprogundervisning. Lund fastslår at sproget er "et element for menneskelig udfoldelse" og dermed en vigtig indgang til forståelsen af kulturforhold. Sproget afspejler både samfundets udvikling og den enkeltes omverdensforståelse. Sproget er en nøgle til forståelse af den enkeltes identitet, og sprogundervisning er en vej til selvforståelse.

Sproget er en resurse, ovenikøbet en af de vedvarende, ordentlig sprog-

undervisning er derfor af væsen frigørende. Eleven får bedre muligheder for at udtrykke sig og samtidig større sans for den sproglige variation som afspejling af at vi er forskellige og viser det ved at bruge sproget forskelligt.

Fremhævelsen af sproget som en central del af hvert menneskes bevidsthedsliv vender Lund tilbage til i artiklen om sprogudviklingen i EU. Det hedder her "den personlige vækst knytter sig til den gradvise erobring af sproget, man associerer i vidt omfang gennem sproget. Det sprog, man vokser op med, har i den forbindelse central betydning. Det er grundlagt i hvert menneskes vækstperiode, og det fastholder i almindelighed en forankring i de dynamiske og kreative lag i bevidstheden (...). Tvinger man en generation eller en nation til at give afkald på brugen af modersmålet, invaliderer man de berørte. Man kan i den bedste mening ønske at fremme en større aktionsradius gennem et sprogskifte, men prisen er ofte et tab i dynamik, originalitet og inspiration" (s. 90).

Med et sådant sprogsyn er begejstringen for norske tilstande indlysende. Mindre klart er det hvordan det kan forliges med de synspunkter Lund ofte har givet udtryk for og gentager i denne bog: at afviklingen af dialekterne i Danmark er foregået uden at nogen har bemærket det, heller ikke de involverede (s. 94).

Lund imødegår eventuelle indvendinger med at dialekterne og fællesproget har så mange fællesgloser at de i vid udstrækning repræsenterer den samme omverdensstrukturering; og dialektordene kan gradvis og umærkeligt for den enkelte nærme sig rigsmålet i udtale og bøjning. Heroverfor står de skarpe ord om en eventuel europæisk standardisering: "Forestiller man sig en gennemført leksikal standardisering, indebærer det tillige en mental standardisering af de talende" (s. 91).

Med andre ord: når dialekttalende børn i skolen er blevet mødt med krav om at tilegne sig standardsproget (fællessproget som det nu besnærende hedder) og som følge deraf har opgivet deres dialektale betegnelser, hvis brugsværdi blev stadig mindre fordi storsamfundet ikke accepterede/accepterer dialekt uden for den snævre privatsfære, og er gået over til at tale (regional) standard, så er det sket umærkeligt, mens en dansktalende der for at få større aktionsradius skifter til engelsk eller tysk bliver åndeligt invalideret.

Lund hævder at dansk sprogforskning har påvist at dialektudjævningen i Danmark er foregået umærkeligt, og henviser vel dermed implicit bl.a. til Hirtshalsprojektet som han selv var leder af (jf. Hansen og Lund 1983). I

dette som i andre tidligere projekter opfattes sprogudviklingen som en mekanisk følge af samfundsændringen, stort set ideologisk uafhængig. Mellemregningen mangler. En mellemregning der har med holdninger, med sprogsyn, at gøre. Den enkeltes og samfundets. Samfundsændringer medfører oftest sprogændringer, men ikke på samme måde eller i samme grad alle vegne. Fordi holdningerne varierer. Hvor sprogvariation opleves som afvigelse fra standardsproget og betragtes som et kommunikationsproblem og ikke en udtryksrigdom, er det ikke underligt at forskellene mindskes i hastigere tempo end på steder hvor forskelle opfattes som valgmuligheder.

Når talen er om international standardisering, fremhæver Lund at holdninger og sprogpolitik har betydning, at udviklingen ikke er mekanisk. Men national, interregional, standardisering hævdes at være uafhængig af holdninger og ideologi, en simpel konsekvens af demografiske og sociale ændringer. Heroverfor står en omfattende international forskning der dels betoner de socialpsykologiske sammenhænge mellem sprog og identitet (eller identiteter) dels hævder at en undersøgelse af variationen mellem to sprog ikke er væsensforskellig fra et studie af intrasproglig variation, lingvistisk set. Med Weinreichs ord: "(...) it is immaterial whether the two systems are "languages", "dialects of the same language", or "varieties of the same dialect" (Weinreich 1953, citeret efter udgaven 1968:1). Senere undersøgelser af sprogskift på mikroniveau støtter denne tese, som fx Gal 1978, Dorian 1981 og Tandefelt 1988, eller Bjerrums posthumt offentliggjorte arbejde om 'Sprogskiftet i Sydslesvig og dets Årsager' (Bjerrum 1990). Der er altid lokale omstændigheder der har betydning for hvordan skiftet foregår, men skellet går ikke mellem dialekt og sprog. I *-med sproget som indsats* fremhæves sammenhængen mellem sprog og identitet tydeligere end i Lunds tidligere forfatterskab. Men dialektudjævningen er endnu ikke beskrevet i lys af denne indsigt. Det kommer måske.

For man kan jo komme på bedre tanker. Det gjorde Grundtvig fx. Lund citerer ham for et voldsomt udfald mod nordmændene for at "radbrække det danske sprog". Citatet stammer fra første bind af Danne-Virke der udkom 1816, dvs. kort efter Kieler freden 1814 med dens "skilsmisse" mellem Danmark og Norge. I 1816 føler Grundtvig at nordmændene "spotte vor Afmagt, om de som Ukrud opluge i Sprog og i Hjerter Mindesmærkerne om vort kiærlige Samfund" (Danne-Virke I:335), adskillelsen mellem Danmark og Norge er så smertelig at "kun eet dybere Saar lod sig tænke,

ved Skilsmissen nemlig mellem Havfruerne og deres gamle, trofaste Havmand, mellem de danske Øer og Jylland, men ogsaa dette Slag truede" (smst:347).

I 1839 er tonen blevet en anden. I dette år udkom *Om Nordens videnskabelige Forening*, og heri skriver Grundtvig som en del af forklaringen på hvad denne forening består i "Naturligviis ikke Indførelsen af et fælles enevældigt Skriftsprog; thi see vi, hvor fast selv det lille, fattige Island har holdt paa sit, da maa vi vel opgive al Tanke om, at enten Danmark eller Sverrig skulde slippe deres og finde det langt rimeligere, at ogsaa Norge for Alvor vil prøve paa at danne sig et efter sit eiendommelige Tungeslag. Langt fra imidlertid at ansee denne Egenkærlighed for et Onde, man skulde sørge over, tager jeg ikke i Betænkning at kalde den en Folke-Dyd" (Værker i Udvalg. 1943 bd. 4:358). Om Grundtvig gør en dyd af nødvendigheden og om han er påvirket af den norske sprogdebat i 1830'erne, skal jeg lade være usagt, nok er at han en halv snes år før Iver Aasens grammatik og ordbog var udkommet var blevet overbevist om at Norge og norsk ikke er en dansk provins med et dansk provinssprog, men en selvstændig nation. Og som sådan med rette ønsker at have sit eget skriftsprog.

Tilsvarende kunne man ønske at Jørn Lund ikke ville nøjes med at "misunde det norske folk dets udtryksfulde sprog", men ville interessere sig for socialpsykologiske mekanismer også ved beskrivelsen af den indre danske sprogsituation. Det gælder både regionale eller sociale dialekter og minoritetssprog. Med den position han har i offentligheden ville det ikke være uden betydning hvis han fortalte om omkostningerne ved at tilsidesætte modersmålet – med sin position som indsats.

NOTE

Jørgen Lund: – med sproget som indsats.
Gyldendal. 1993. 147s., 148 kr.

LITTERATUR

- Bjerrum, Anders (1990): Sprogskiftet i Sydslesvig og dets Årsager, *Danske Folkemål* 32, s. 1-35, Kbh.
- Dorian, N. (1981): *Language Death*. The Life Cycle of a Gaelic Dialect, Philadelphia
- Gal, Susan (1978): Variation and Change in Patterns of Speaking. Language Shift in Austria. Sankoff (ed.): *Linguistic Variation Models and Methods*, New York, s. 227-238
- Grundtvig, N. F. S. (1816): *Danne-Virke*, bd. I, Kbh.
- Grundtvig, N. F. S.: *Værker i Udvalg*, bd. 4. Udg. af Georg Christensen og Hal Koch, Kbh. 943
- Hansen, Elisabeth og Jørn Lund (red) (1983): *Skolen, samfundet og dialekten*, Frederikshavn
- Tandefeldt, Marika (1988): *Mellan två språk*. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3, Uppsala
- Wienreich, Uriel 1968: *Languages in Contact*. Findings and Problems, 6. udg., The Hague, [New York, 1953]